

LUKÁCS GYÖRGY:
TAKTIKA ÉS ETIKA
(1919)

A taktika helye és jelentősége a politikai cselekvésben pártonként és osztályonként – a pártok és osztályok struktúrája és történetfilozófiai szerepe szerint – mélyen különböző: ha a taktikát mint a cselekvő csoport által kitűzött célok megvalósítására szolgáló eszközt határozzuk meg, mint összekötő kapcsot végcél és valóság között, akkor alapvető különbségek adódnak aszerint, hogy a végcél mint az adott társadalmi valóság keretein belül vagy azokon túl fekvő valami van-e tételezve. A végcél eme immanenciája, illetve transzcendenciája mindenekelőtt azt a különbséget rejti magában, hogy az első esetben az adott jogrend mint a cselekvés taktikai kereteit szükségképpen és normatív meghatározó elv van megadva, míg a társadalmilag transzcendens célkitűzés esetében az mint pusztán valóság, mint reális hatalom szerepel, amellyel való számolásnak legfeljebb célszerűségi értelme lehet. Hangsúlyozzuk, hogy legfeljebb célszerűségi, mert egy olyan célkitűzés számára, mint amilyen például a francia legitimista restauráció volt, a forradalom jogrendjét bármiképpen elismerni már kompromisszumszámba ment. De ez a példa is mutatja, hogy a különböző transzcendens célkitűzések egyáltalában nem helyezhetők – még a teljesen elvont és minden értékeléstől távol álló szociológia szempontjából sem – egy síkra. Mert ha a végcélként szereplő társadalmi rend a múltban már megvolt, ha csak egy megtörtént fejlődés visszacsinálásáról van szó, akkor a fennálló jogrend [el] nem ismerése csak látszólagos túlhelyezkedés az adott jogrend keretein; valóságos jogrend áll akkor valóságos jogrenddel szemben, a fejlődés folytonossága nincs mereven tagadásba véve, csak egy közbeeső állomás meg nem történtté tévése szerepel mint végső célkitűzés. Minden lényegében forradalmi célkitűzés ezzel ellentétben tagadja a fennálló és fennállt jogrendeknek erkölcsi létjogosultságát és történetfilozófiai aktualitását, számára tehát *kizárólag* taktikai kérdéssé válik, számol-e velük egyáltalán, és ha igen, mennyiben teszi azt.

Azáltal azonban, hogy a taktika ilyen módon felszabadul a jogrend normális korlátozásai alól, a célszerűségnek, mely a taktikai állásfoglalást szabályozza,

valami új mértékét kell megtalálni. Mert a célszerűség fogalma kétértelmű: aszerint, hogy egy aktuális, konkrét célt értenek alatta, vagy pedig egy a valóság síkjára még le nem szállott végcélt. Az olyan osztályok és pártok számára tehát, melyeknek végcélja már lényegében megvalósult, a taktika szükségképpen az aktuális és konkrét célok elérhetősége szerint szabályozódik, és az a szakadék, amely az aktuális célt a végcéltől elválasztja, azok a konfliktusok, melyek ebből a kettősségből erednek, számukra nem adódnak. Itt a taktika a legális reálpolitika formáját ölti magára, és nem véletlen, hogy olyan (kivételes) esetekben, amikor egy olyan konfliktus felmerül, például a háborúval kapcsolatban, ezek az osztályok és pártok a legsekélyesebb, legkatasztrofálisabb „reálpolitikát” követik; nem tehetnek mást, mert a létező végcél csak ilyen reálpolitikát enged meg.

Ez az ellentét igen alkalmas arra, hogy a forradalmi osztályok és pártok taktikáját megvilágítsa; ezek számára a taktikát nem a pillanatnyi, az aktuálisan elérhető előnyök szabályozzák, sőt nem egy ilyen előnyt kell elutasítaniuk maguktól, mert ez az igazán fontosat, a végcélt veszélyeztetné. Viszont azonban, mivel a végcél nem mint utópia, hanem mint *elérendő valóság* van tételezve, a végcélnek az aktuális előny fölé való helyezése nem jelenthet a valóságtól való elvonatkoztatást, kísérletet bizonyos ideálokat a valóságra rákényszeríteni, hanem annak felismerését és cselekvésbe való áttételét, hogy melyek a társadalmi valóságon *belül* működő olyan erők, amelyek a végcél megvalósítása felé irányulnak. E nélkül a felismerés nélkül minden forradalmi osztály vagy párt taktikája irány nélkül ingadozik az ideáltól üres reálpolitika és a reális tartalom nélküli ideológia között. Ez a felismerés hiányzott a polgári osztály forradalmi küzdelméből; ott is szerepelt ugyan egy végcél-ideológia, azonban nem volt képes organikusan bekapcsolódni a konkrét cselekvések szabályozásába; azok – messzemenően – az aktualitás értelmében intéződtek el, intézményeket hoztak létre, melyek rövidesen öncélúságot értek el, elhomályosítván, pusztá, immár nem hatékony ideológiává alacsonyítva le a végcélt magát. A szocializmus egyedülálló szociológiai jelentősége éppen abban áll, hogy eme probléma számára van megoldása. Mert a szocializmus végcélja utópikus ugyan abban az értelemben, hogy túl van a mai társadalom gazdasági, jogi és szociális keretein, hogy csakis ezeknek megsemmisítése árán valósulhat meg, de nem utópikus úgy, mintha a feléje vezető út valami társadalmon kívül vagy felett lebegő eszméknek a földreszállása lenne. A marxi osztályharcelmélet (ebből a szempontból teljesen a hegeli fogalomalkotást követve) a transzcendens célkitűzést immanenssé

változtatja; a proletariátus osztályküzdelse egyszerre maga a célkitűzés és annak megvalósulása. Ez a folyamat nem eszköz, melynek értelme és értéke egy rajta túl levő célon lenne mérhető, hanem annak a célnak, az új, az utópikus társadalmi rendnek lépésről lépésre vagy ugrásról ugrásra aszerint, ahogy azt a történelem logikája előírja, megvilágosodása, belépése az aktuális társadalmi valóságba. Ez az „eszköz” nem másnemű a célhoz képest (mint a polgári ideológia megvalósulásában volt), hanem a célnak magának közeledése önmegvalósulásához. Ami azt jelenti, hogy a taktikai eszköz és a végcél között fogalmilag megfoghatatlan átmenetek vannak; sohasem lehet előre tudni, melyik – taktikai – lépés fogja már magát a végcél megvalósítani.

Ezzel eljutottunk a szocialista taktika eldöntő mértékéhez: a történetfilozófiához. Az osztályharc ténye nem más, mint szociológiai leírása és törvényszerűsége hozása annak, ami a társadalmi valóságban történik, a proletariátus osztályharcának, *értelme* azonban ezeken a tényeken túlmenően, bár ezektől lényegileg elválaszthatatlanul, arra irányul, hogy egy minden eddigittől minőségben különböző társadalmi rend, mely nem ismer többé elnyomót és elnyomottat, jöjjön létre, hogy megszűnjön a gazdasági függésnek az emberi méltóságot lealázó korszaka, hogy – mint Marx mondja – a gazdasági erőknél vak hatalma megtöressék, és helyükbe az azok felett való adekvát és az emberi méltóságnak megfelelő *uralom* kerüljön.¹ A gazdasági és társadalmi aktuális helyzetek, a tényleges erőviszonyoknál mérlegelése és helyes felismerése tehát mindig csak *előfeltétele*, és nem *kritériuma* a szocialista értelemben való helyes cselekvésnek, a helyes taktikának. A végső, az igazi mérték *csakis* az lehet, vajon az adott esetben való cselekvés *mikéntje* alkalmas-e ennek a célnak, a szocialista mozgalom értelmének megvalósítására; és pedig – mivel ezt a végcél nem tőle minőségben különböző eszközök szolgálják, hanem az eszközök már magukban is a végcél belső vagy külső közelebbjöttét jelentik – minden eszköz jó, amelyben ez a történetfilozófiai folyamat öneszméletre, valóságra ébredésre jut, és minden eszköz rossz, amely ezt az öneszméletet elhomályosítja, mint például a jogrendhez, a „történelmi” fejlődés folytonosságához, sőt akár a proletariátus *pillanatnyi* anyagi érdekeihez [való ragaszkodás].² Ha van történelmi mozgalom, amely számára „a reálpolitika” végzetes és vést hozó, akkor az a szocializmus.

¹ L. Gy. jegyzete: [Karl Marx: *Das Kapital*. III. 355. [Otto Meissners Verl. Hamburg, 1919.] 355. [A *tőke*, MEM 25. k. 772–773. o.]

² A [] közé tett javításban a Márkus György szerkesztette Lukács György: *Utam Marxhoz* I. (Magvető, Bp., 1971) szövegközlése szerepel.

Konkréten kifejezve ez azt jelenti, hogy a fennálló társadalmi renddel való minden szolidaritás egy ilyen veszedelem lehetőségét rejt magában. Mert hiába hangsúlyozzuk a legigazabb belső meggyőződéssel, hogy ez a szolidaritás csak pillanatnyi, csak egy aktuális érdekközösség, hogy nem több, mint egy konkrét cél elérése kedvéért való ideiglenes szövetség, elkerülhetetlen az a veszedelem, hogy a szolidaritás érzése belekerül az *öntudatba*, és a szüksége[s]³, a világtörténeti öntudatot, az emberiség önmagára eszmélését mégis elhomályosítja. A proletariátus osztályküzdelleme nem pusztán osztályküzdelleme (ha csak az volna, tényleg csak reálpolitikai előnyök szabályoznák), hanem eszköze az emberiség felszabadulásának, az *emberi* történelem igaz kezdetének. Minden kompromisszum szükségképpen éppen *ezt* az oldalát a küzdelemnek homályosítja el, és ezért – minden esetleges pillanatnyi, bár felette problematikus előny ellenére – végzetes az igazi végcél szempontjából. Mert mindaddig, amíg a mai társadalmi rend fennáll, bármely ily módon elért gazdasági vagy politikai előnyt módjában áll az uralkodó osztályoknak nyílt vagy rejtett módokon kompenzálni, és a kompenzáció után – ha a kompromisszum a harci hangulatot, mint természetes, meggyengítette – a küzdelem csak kedvezőtlenebb körülmények között folytatható. Ezért mélyebbre ható a taktikai eltérések jelentősége a szocializmuson belül, mint bárhol másutt; a taktikai mértéke itt a világtörténelem értelme, és a történet előtt vállalt felelősséget *minden* tettéért az, aki – célszerűségi megfontolásokból – letér a történetfilozófia diktálta helyes cselekvés keskeny és meredek, de egyedül a célhoz vezető útjáról.

Úgy látszik, mintha ezzel az etikai kérdésre is meg lenne már adva a felelet (és bizonyos tekintetben meg is van már adva), mintha a helyes taktika követése már magában véve etikus is volna. De most ahhoz a ponthoz értünk el, ahol a marxizmus hegeli örökségének veszélyes oldalai napfényre jutnak. Hegel rendszerének nincs etikája; nála az etikát amaz anyagi, szellemi és társadalmi javaknak rendszere pótolja, amelyekben társadalomfilozófiája kulminál. Ezt a formáját az etikának a marxizmus lényegében átvette (l. például Kautsky könyvét⁴), csak más javakat tett a hegeliek helyébe, anélkül, hogy

³ A [] közé tett javításban a Lukács György: *Forradalomban* (Magvető, Bp., 1987) szövegváltozása szerepel.

⁴ Karl Kautsky: *Ethik und materialistische Geschichtsauffassung*. Stuttgart, 1906.

felvetette volna a kérdést, vajon a társadalmi szempontból fontos javak, a társadalmilag helyes célok akarása – tekintet nélkül a cselekvés *belső* rugóira – már magában véve etikus-e. Pedig nyilvánvaló, hogy az etikai kérdésfeltevés csak itt kezdődhetik; aki a kérdésfeltevésnek itt adódó kettéágazását tagadja, az tagadja az etikai lehetőségét, és ellentétbe kerül a legprimitívebb és legáltalánosabb lelki tényekkel, a lelkiismerettel és a felelősségérzettel. Ezeknek mindegyike elsősorban nem azt keresi, hogy *mit* tett vagy akart az ember (ezt a társadalmi, a politikai cselekvés normái szabályozzák), hanem hogy azt, amit tett vagy akart, akár helyes az objektíve, akár nem, *miért* tette, illetve akarta. Ez a *miért* kérdés azonban csak az egyénekben vetődhetik fel, csak egyénnel szemben van egyáltalában értelme, éles ellentétben az objektív helyesség taktikai kérdésével, mely viszont egyedül embercsoportok kollektív cselekvésével szemben található egyértelmű megoldásra. Az előttünk álló kérdés tehát az, hogy az egyén lelkiismerete és felelősségérzete hogyan viszonylik a taktikailag helyes kollektív cselekvés problémájához.

Itt mindenekelőtt egy kölcsönös függvényi viszonyt kell megállapítani, éppen azért, mert az egymással összefüggésbe hozott két cselekvéstípus lényegében független egymástól. Egyrészt az a kérdés, hogy valamely adott taktikai döntés helyes-e vagy nem, független attól a kérdéstől, hogy az értelmében cselekvők elhatározását erkölcsi motívumok határozták-e meg, másrészt a legtisztább etikai forrásból fakadt tett a legteljesebb mértékben helytelen lehet a taktika szempontjából. De ez az egymástól való függetlenség mégis csak látszólagos. Mert – mint a későbbiekben látni fogjuk – ha az egyén tisztán etikai motívumoktól meghatározott cselekvése a politika útjára lép, még etikailag sem lehet közömbös annak objektíve (történetfilozófiai) helyes vagy helytelen volta. És a szocialista taktika történetfilozófiai beállítottsága következtében kell, hogy amaz egyéni akaratokban, amelyeknek összegeződéséből a kollektív cselekvés létrejön, a szabályozó történetfilozófiai eszmélet többé-kevésbé kifejezésre jusson; hiszen e nélkül az aktuális előnynek a végcél érdekében való szükségszerű elvetése lehetetlenné válnék. A kérdés tehát most már így fogalmazható meg: milyen etikai megfontolások eredményezik az egyénben azt, hogy benne a helyes politikai cselekvéshez, melyben egy kollektív akarat alkotórészévé lesz, szükséges történetfilozófiai öntudat felbredjen, és cselekvést eldöntővé váljék?

Ismét hangsúlyozzuk: az etika az egyénhez fordul, és ennek a beállítottságnak szükségszerű következményeként az egyéni lelkiismeret és felelősségérzet elé azt a problémát helyezi, hogy úgy kell cselekednie, mintha az ő cselekvésén

vagy nemcselekvésén múlna a világ sorsának az a fordulata, melynek eljövételét előmozdítani vagy megakadályozni az aktuális taktikának hivatása. (Mert etikailag nincs semlegesség és pártatlanság; aki nem *akar* cselekedni, annak nemcselekvése is lelkiismerete elé tartozó tett.) Tehát mindenki, aki a jelen pillanatban a kommunizmus mellett dönt, etikailag kötelezve van minden emberéletért, mely az érte vívott harcban elpusztul, olyan *egyéni* felelősséget viselni, mintha ő ölte volna meg valamennyit. Viszont mindenki, aki az ellenkező oldalhoz csatlakozik, a kapitalizmus további fennállásáért, a biztosan eljövendő új imperialista revánsháborúk okozta pusztulásért, nemzetiségek és osztályok további elnyomatásáért stb. kell hogy ugyanezt az *egyéni* felelősséget érezze. Etikailag senki sem bújhat ki a felelősség alól azzal, hogy ő csak egy egyes ember, akin nem múlik a világ sora. Ezt nemcsak objektíve nem lehet sohasem biztosan tudni, mert mindig lehetséges, hogy mégis éppen őrajta múltott, hanem az etikai lényege, a lelkiismeret, a felelősségérzet teszi lehetetlenné az így gondolkodást; aki nem ebből a megfontolásból dönt – és legyen máskülönben bármennyire fejlett lény –, az etika szempontjából a primitív, öntudatlan ösztönélet színvonalán áll.

De ez a pusztán formális etikai meghatározottsága az egyéni cselekvésnek nem elegendő a taktika és az etika viszonyának tisztázására. Azáltal, hogy az etikai elhatározást magában végrehajtó egyén valamely taktikát követ vagy elvet, a cselekvésnek egy speciális síkjára, a politikáéra lép, és cselekvésének a különlegessége – a tiszta etika szempontjából – azt a következményt hordja magában, hogy tudnia kell: milyen körülmények között mit és hogyan cselekszik. A „tudás”-nak így adódó fogalma azonban további tisztázásra szorul. Egyfelől nem jelentheti az aktuális politikai helyzetnek és összes lehetséges következményeinek tökéletes ismeretét, másfelől azonban nem tekinthető pusztán szubjektív megfontolás eredményének sem, hogy ti. az illető „legjobb tudása és belátása” szerint cselekszik. Az első esetben minden emberi cselekvés eleve lehetetlenné válnék, a másik esetben szabad út nyílna a legnagyobb könnyelműségnek és frivolitásnak, és minden erkölcsi mérték illuzórikussá lenne. Holott igenis van minden cselekedet számára erkölcsi mértéke komolyságának vagy felelőtlenységének: az, hogy az illető *tudhatta volna* cselekedetének következményeit, és tudva őket, vállalta volna-e őket lelkiismerete előtt. Ez az objektív lehetőség egyénenként és esetenként különböző ugyan, de lényegében – egyénenként és esetenként – mindig meghatározható. Most már minden szocialista számára ennek az objektív lehetőségnek tartalma a szocializmus társadalomideáljának megvalósulása,

és lehetőség-természetének lehetőség-voltát emez ideál történetfilozófiai aktualitása határozza meg. Az erkölcsileg helyesen cselekvés tehát minden szocialista számára a legmélyebben összefügg az adott történetfilozófiai helyzet helyes felismerésével, s ennek útja csak az lehet, hogy mindenki egyénenként ezt az öntudatot igyekszik magában tudatosságra váltani. Az osztályöntudat kifejlődése ennek első és múlhatatlan előfeltétele, de hogy a helyes cselekvés igazán és helyesen szabályozóvá válhassék, az osztályöntudatnak felül kell emelkednie pusztá valóságbeli adottságán, és világtörténeti hivatottságának és felelősségének tudatára kell ébrednie. Mert az az osztályérdek, amelynek elérése az osztályöntudatos cselekvésnek tartalma, nemcsak nem egyenlő az osztályhoz tartozó egyének egyéni érdekeinek összességével, hanem még az osztálynak mint kollektív egésznek aktuális, pillanatnyi érdekeivel sem. A szocializmust megvalósító osztályérdekek és az azokat kifejezésre juttató osztályöntudat világtörténeti hivatást jelentenek, és a fent említett objektív lehetőség ennél fogva azt a kérdést jelenti: itt van-e már a pillanat, amely a szakadatlan közeledés stádiumából – ugrásszerűen – az igazi megvalósulásába vezet?

De tudnia kell mindenkinek: itt másról, mint lehetőségről, a dolog lényegénél fogva, nem lehet szó. El nem képzelhető olyan emberi tudomány, amely a társadalmat illetőleg azzal a pontossággal és biztossággal, mellyel a csillagászat egy üstökös jöttét előre meghatározza, megmondhatná: ma megjött a pillanat a szocializmus elveinek megvalósítására. De éppoly kevésbé lehet olyan tudomány, mely azt mondhatná: ma még nincs itt a pillanat, várni kell, holnap vagy két év múlva lesz csak itt. A tudomány, a megismerés csak lehetőségeket mutathat – és csak a lehetőségek levegője az, ahol az erkölcsi, a felelősségteljes cselekvés, az igazi emberi cselekvés lehetséges. Aki pedig, ha szocialista, látja a lehetőséget, annak számára nincsen választás és ingadozás.

Ez azonban semmiképp sem jelenti, mintha az így létrejövő cselekvés már szükségképpen erkölcsileg hibátlan és kifogástalan volna. Semmiféle etikának nem lehet feladata korrekt cselekvések számára recepteket kitalálni, és az emberi sors leküzdhetetlen, tragikus konfliktusait elsimítani és letagadni. Ellenkezőleg: az etikai öneszmélet rámutat arra, hogy vannak helyzetek – tragikus helyzetek –, amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el, de egyúttal megtanítt arra is, hogy még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat. És úgy, ahogy az egyén két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabb rendű énjét áldozza

fel a magasabb rendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő ereje a kollektív cselekedetek számára is; csakhogy itt az eszme mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történetfilozófiai hivatottság ölt testet. Ropsin (Borisz Szavinkov, az 1904–1906-os orosz forradalom terrorista csoportjának vezére) egyik regényében így fogalmazta meg az egyéni terror problémáját: gyilkolni nem szabad, feltétlenül és megbocsáthatatlan bűn, de elkerülhetetlenül szükséges; nem szabad megtenni, de meg kell tenni. És ugyanezen regényének más helyén abban látja a terrorista tettének nem igazolását (ez lehetetlen), hanem végső erkölcsi gyökerét, hogy ő nemcsak életét áldozza fel testvéreiért, hanem tisztaságát, erkölcsét, lelkét. Más szavakkal: csak annak gyilkos tette lehet – tragikusan – erkölcsi, aki tudja, megingathatatlanul és minden kétséget kizáróan tudja, hogy gyilkolni semmi körülmények között sem szabad. Vagy hogy Hebbel Judithjának utolérhetetlen szépségű szavaival fejezzük ki a végső emberi tragédiának ezt a gondolatát: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”